

מתנה על מנת להחזיר בקידושין

(קידושין דף ו:)

כללים בשיעור:

- הקשבה ללשון חז"ל
- תפוחי זהב במשכיות כסף
- כללים ופרטים

בשיעור זה נעסוק בסוגיית מתנה על מנת להחזיר בקניין אשה. דרך ביאורו המעמיק של הרב זצ"ל באגרת ק"ג לגבי מושג ה"מתנה" באופן כללי, ננסה להאיר ולבאר את הקשיים העולים מלימוד פשט סוגייתנו.

"הילך מנה על מנת שתחזירהו לי"

הגמרא בקידושין דנה במקרה שאדם קידש אשה בקידושי כסף, באופן שאמר לה – "הילך מנה על מנת שתחזירהו לי". אומרת הגמרא¹:
 אמר רבא: הילך מנה על מנת שתחזירהו לי, במכר - לא קנה, באשה - אינה מקודשת, בפדיון הבן - אין בנו פדוי, בתרומה - יצא ידי נתינה, ואסור לעשות כן, מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות.

רבא מתייחס לארבעה עניינים שונים המצריכים נתינה:

1. מכר
2. קידושי כסף באשה
3. פדיון הבן
4. תרומה

¹ קידושין דף ו:

כאשר אדם נותן מנה "על מנת שתחזירהו לי", יש כאן אמנם נתינה, אלא שאינה נתינה גמורה, שהרי הוא נותן על מנת שיחזור אליו לאחר זמן. האם נתינה כזו תועיל במיקרים אלו, או לא?

אומר רבא, בכולם לא תועיל כזו נתינה מלבד בתרומה, אלא שגם שם אסור משום גזירה דרבנן - שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות².

והגמרא תמהה על דבריו:

מאי קסבר רבא? אי קסבר מתנה על מנת להחזיר שמה מתנה, אפילו כולהו נמי! ואי קסבר לא שמה מתנה, אפילו תרומה נמי לא! ועוד, הא רבא הוא דאמר מתנה על מנת להחזיר שמה מתנה, דאמר רבא: הילך אתרוג זה על מנת שתחזירהו לי, נטלו והחזירו - יצא, ואם לאו - לא יצא!

כיצד ניתן להבין את דברי רבא? ממה נפשך! אם סובר ש"מתנה על מנת להחזיר שמה מתנה" - מדוע לא יועיל בכל המיקרים הנ"ל? ואם סובר ש"לא שמה מתנה" - אפילו בתרומה שלא יועיל! כיצד בכלל ניתן לעשות חילוק בין המיקרים השונים?!

ממשיכה הגמרא ואומרת - והרי ידוע שרבא הוא שאמר שמתנה על מנת להחזיר שמה מתנה, מתוך דבריו באתרוג, שאמר יכול לצאת ידי חובה כשקבלו במתנה על מנת להחזיר בתנאי שמחזירו³. מדוע, אם כן, לא יועיל בשלשת המיקרים הראשונים דלעיל?

מתרצת הגמרא:

אלא אמר רב אשי: בכולהו קני, לבר מאשה, לפי שאין אשה נקנית בחליפין. א"ל רב הונא מר בריה דרב נחמיה לרב אשי: הכי אמרינן משמיה דרבא כוותיקן.

רב אשי אומר - אכן מתנה כזו תועיל בכל המיקרים, מלבד מבקידושי אשה מצד אחר - שאין אשה נקנית בחליפין, וכאן הקניין דומה לחליפין⁴. ואומר רב הונא מר בריה דרב נחמיה לרב אשי - "הכי אמרינן משמיה דרבא כוותיקן".

מלימוד פשט הגמרא עולים כמה קשיים:

- א. כיצד ניתן להבין את ההווא אמינא לחלק בין מכר, קידושין ופדיון, לבין תרומה? אמנם הגמרא דחתה אותה, אך יש לנסות להבינה מאחר ונכתבה בגמרא.
- ב. הגמרא הקשתה שתי קושיות על דברי רבא. האחת - קושיית ממה נפשך - בין אם יסבור שמתנה על מנת להחזיר שמה מתנה ובין אם יסבור שלא שמה

² ומבאר רש"י: "ואסור לעשות כן - לפי שבשכר זה יתן לו שאר תרומותיו והוי האי כהן כקונה תרומה בשכר ומסייע בבית הגרנות שיתנו לו התרומה ותנן בבכורות (דף כו) כהנים המסייעים בבית הגרנות אין נותנין להם תרומה ומעשרות בשכרן ואם עשו כן חללו ועליהם הכתוב אומר (מלאכי ב) שחתם ברית הלוי:"

³ שאם לא החזירו, הרי מתברר למפרע שלא היתה מתנה.

⁴ וכביאור רש"י: "והאי לחליפין דמי קנין בסודר דאינו אלא אוחד בה ומחזירו".

מתנה, והשניה – שידוע שסבר ש"שמה מתנה". מדוע לא הסתפקה הגמרא בקושיה השניה? לשם מה הביאה הגמרא את הקושיה הראשונה? לכאורה היה עדיף לומר מיד – שידוע לנו שרבא סובר שמתנה על מנת להחזיר שמה מתנה, ומדוע פסל ב-3 המיקרים הראשונים!

- ג. יש להבין את מהות הספק אם מתנה על מנת להחזיר שמה מתנה או לא.
 ד. מה באמת אמר רבא? ואם בסוף מסקנת הגמרא שאמר כמו רב אשי, מדוע הובאו בכלל דבריו מלכתחילה באופן 'מוטעה', כביכול? ואם כן אמר כפי שהובא בתחילה, כיצד ניתן לשנות את דבריו?

כאן נרצה להעיר, שגם לגבי דברי רב אשי בסוף הסוגיה – "בכולהו קני לבר מאשה לפי שאין אשה נקנית בחליפין", יש צורך לברר באופן מעמיק את היחס בין חליפין לבין מתנה על מנת להחזיר. האם מדובר כאן על קשר מהותי, או רק על דמיון חיצוני?

בבירור זה לא נעסוק כעת, בשיעור זה, ונשאירו בעזרת ה' למקום אחר. כעת נרצה להתמקד בפשט הגמרא דרך הקושיות הנ"ל.

לביאור הדברים, נפתח בבירור כללי ביסוד המתנה, דרך דברים של הרב זצ"ל באגרות הראי"ה – אגרת ק"ג.⁵

כללים
ופרטים

האם מתנה כמכר?

בשני עניינים שונים מובאת בגמרא מחלוקת בין רב אחא לרבינא בשאלה – האם מתנה כמכר או לאו כמכר?

הראשון – לעניין הפקעת קדושת בית כנסת ע"י נתינתו במתנה, והשני – בגזלן שמכר קרקע שאינה שלו במרמה ואחר כך קיבל אותה במתנה מהבעלים – האם מוציאים אותה מידו ליד הלוקח, או שהוא יכול להחזיק בה ולשלם ללוקח מעות בלבד? נציג את שתי הסוגיות בקצרה.

הסוגיה במגילה – הפקעת קדושת בית כנסת

הסוגיה במגילה מבררת מהן הדרכים להפקיע קדושת בית כנסת ולהשתמש בו לאחר מכן לתשמישי חול.⁶

העיקרון המופיע בגמרא – שאם יש דבר המתקבל תמורת בית הכנסת עצמו הרי שניתן להמיר בו את הקדושה, ואם לא, אזי הקדושה נשארת בעינה.

⁵ אגרת העוסקת בהבדלים בין סגנון הבבלי והירושלמי, ויש בה יסודות חשובים כלפי אופן הלימוד של תורת ארץ ישראל.

⁶ דבר שיכול להתאפשר רק במכירה ע"י שבעת טובי העיר במעמד אנשי העיר ע"ש.

אומרת הגמרא⁷:

...אמר רבא האי בי כנישתא חלופה וזבונה שרי אוגורה ומשכונה אסור
מאי טעמא בקדושתה קאי... מתנה פליגי בה רב אחא ורבינא חד אסור
וחד שרי מאן דאסור בהאי תפקע קדושתה ומאן דשרי אי לאו דהוה
ליה הנאה מיניה לא הוה יהיב ליה הדר הוה ליה מתנה כזביני...

החלפה ומכירת בית כנסת מותרת, השכרה או משכון אסורים, שאין לקדושה במה לפקוע.

לגבי מתנה – חלקו רב אחא ורבינא.
סברת האוסר – כיצד תפקע הקדושה?
והמתיר – אם לא היתה להם הנאה בנתינת בית הכנסת כמתנה לא היו נותנים אותו,
על כן **מתנה חוזרת להיות כמכר**, והקדושה פוקעת ע"י ההנאה שמקבלים.

הסוגיה בבבא מציעא – בגזל קרקע

כאן עוסקת הסוגיה במקרה בו אדם מוכר במרמה ללוקח תמים קרקע שאינה שלו, ולאחר מכן קרקע זו מגיעה בדרכים שונות לידי הגזלן.
הדיון בגמרא הוא באלו מקרים נוציא את הקרקע בכח מידו לטובת הלוקח, ובאלו מקרים יוכל הגזלן לדרוש להשאיר את הקרקע בידו. כמובן שאת המעות שקיבל מהלוקח יצטרך להשיב לו.

העיקרון המובא בגמרא⁸ – אם הגזלן טורח בכדי להעמיד את הקרקע בידו אנחנו תולים לומר שעשה כן בכדי לעמוד במילה שלו כלפי הלוקח, אלא שעכשיו מתחרט, ומכיון שכבר זכה בקרקע לטובת הלוקח – מוציאים אותה מיד הגזלן.

במידה והגזלן קיבל את הקרקע ממילא ללא טרחה מיוחדת מצידו, הרי שהיא שלו, ויצטרך להחזיר ללוקח מעות בלבד.
כשקנה הגזלן את הקרקע – ודאי שטרח כדי לעמוד במילה, "ליקום בהמנותיה".

והגמרא דנה במקרים נוספים.
אומרת הגמרא⁹:

...נפלה ליה בירושה - ירושה ממילא היא, ולאן איהו קא טרח אבתרה.
גבי איהו בחובו, חזינא: אי אית ליה ארעא אחריתי, ואמר האי בעינא -
לאוקמה קמיה לוקח קא בעי, ואי לא - זוזי הוא דבעי אפרועי.
יהבה נהליה במתנה - פליגי בה רב אחא ורבינא. חד אמר: מתנה כירושה, דהא ממילא. וחד אמר: מתנה כמכר, דאי לאו דטרח וארצי

⁷ מסכת מגילה דף כו:

⁸ ובארנו כאן בכדי לקצר באופן פשוט לפי מסקנת הגמרא, ועיין בפנים להרחבה בדעות השונות ובדיון המובא בסוגיה באריכות.

⁹ בבא מציעא דף טז.

קמיה - לא הוי יהיב ליה מתנה, להכי טרח וארצי קמיה, כי היכי דליקום בהמנותיה.

כשקיבל את הקרקע בירושה – ודאי לא טרח. כשגבה אותה בחוב שהיה לו אצל הבעלים – תלוי אם יש קרקעות נוספות ואז ניכר שמתעקש דוקא על קרקע זו או לא.

במקרה שקיבלה במתנה מהבעלים – חלקו רב אחא ורבינא. אחד אמר – מתנה כירושה, שהרי קיבל ממילא, ולא הוציא מעות עבודה, והשני אמר – מתנה כמכר, שאם לא היה טורח לרצות את הבעלים לא היה נותן לו אותה במתנה.

בשתי הסוגיות יש מחלוקת רבא ורבינא כלפי השאלה האם מתנה נחשבת כמכר או לא.

פסיקת ההלכה בשתי הסוגיות

נעייין בפסיקת ההלכה בשתי הסוגיות.

בהלכות תפילה¹⁰ פוסק הרמב"ם:

כשם שמותר להם למכור בית הכנסת כך נותנין אותו במתנה, שאילו לא היה להם לציבור הנייה במתנה זו לא נתנוהו, אבל לא משכירין אותו ולא ממשכנין אותו, וכן כשסותרין בתי כנסיות לבנותן מותרין למכור ולהחליף ולתת במתנה הלבנים והעצים והעפר שלהן, אבל להלוותן אסור שאין הקדושה עולה מהן אלא בדמים או בהנייה שהיא כדמים.

ובהלכות גזילה ואבידה¹¹:

נתנה הבעלים לגזלן מתנה קנה אותה הלוקח שאילו לא טרח לבעלים לא היו נותנים לו מתנה ומפני זה טרח כדי שיזכה בה בדין ויעמוד בנאמנותו ותתקיים ביד הלוקח:

הרמב"ם פוסק בבית כנסת להתיר, ובגזילת קרקע פסק להוציא מיד הגזלן. בשני המקומות פסק שמתנה כמכר.

ואומר הרמב"ם¹²:

יהביה ניהליה במתנה. פסק ר"ח ז"ל דלא קנה לוקח וכן עיקר, אבל הר"מ הספרדי ז"ל פסק שקנה:

¹⁰ הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק יא הלכה כ

¹¹ פרק ט הלכה יג

¹² חידושי הרמב"ם על מסכת בבא מציעא דף טז.

לעומת פסיקת הרמב"ם, פוסק רבנו חננאל בגזלן – שלא קנה לוקח, ומתנה לאו כמכר. וכן ברשב"א¹³:

חד אמר מתנה כמכר וחד אמר מתנה כירושה. והלכתא כמ"ד מתנה כירושה דבכל התורה כולה כדברי המקל מהם, ועוד דכל כי האי מספיקא על הלוקח להביא ראיה דהו"ל כעין מוציא מחברו.

פסק כאן הרשב"א שמתנה כירושה על פי הכלל שבמחלוקות רב אחא ורבינא הלכה כדברי המיקל¹⁴. כאן הקולא היא כבדיני ממונות – שלא מוציאים מהמוחזק בקרקע, שבמקרה שלנו זה הגזלן.

כיצד, אם כן, פסק הרמב"ם לחומרא – להוציא מיד הגזלן?

המגיד משנה שם כותב – "ורבינו פסק כמכר ואולי משום דמסתבר טעמא דמ"ד כמכר לדעתו ז"ל".

משמע מדבריו שהכלל לפסוק לקולא במחלוקות רב אחא ורבינא אינו כלל גורף, ובמקום שהסברא מורה אחרת ניתן לפסוק כנגד כלל זה.

מרו, הכסף משנה, לאחר שמביא דבריו, נותן הסבר אחר לפסק הרמב"ם: ...ויותר נראה בעיני לומר דטעמו **לפי שהלוקח מוחזק בקרקע** ובטענה כל דהו מוקמינן ליה בידיה וכמ"ש הטור בשם הרמ"ה

לפי דבריו, יתכן לומר שמחלוקת הרמב"ם ור"ח היא בשאלה מי נחשב למוחזק במקרה זה. לר"ח – הגזלן הוא המוחזק, ולרמב"ם – הלוקח הוא המוחזק. בפשטות, משמעות הסברא לומר שהלוקח הוא המוחזק היא שהגזלן כבר מכר קודם לכן את הקרקע ללוקח, ולכן לפחות כלפי הגזלן – הלוקח נחשב למוחזק בקרקע יותר ממנו.

אלא שגם אם הצלחנו להעמיד את מחלוקת הרמב"ם עם ר"ח והרשב"א, עומדת בפנינו קושיית הטורי אבן.

קושיית ה"טורי אבן"

ראשית, נביא את דברי הגמרא בחולין¹⁵ שהזכרנו לעיל, בעניין מחלוקות רב אחא ורבינא:

בכל התורה כולה רבינא לקולא ורב אחא לחומרא והלכתא כרבינא לקולא לבר מהני תלת דרב אחא לקולא ורבינא לחומרא והלכתא כרב אחא לקולא...

¹³ בסוגיה בב"מ שם.

¹⁴ מקור הכלל בגמרא בחולין, ונע"ן בו בע"ה בהמשך הדברים.

¹⁵ דף צג:

מתוך דברי הגמרא בחולין, מקשה הטורי אבן על החשבון העולה מלימוד שתי הסוגיות, ונביא את דבריו¹⁶:

...והשתא קשיי' אהדי' דהא רב אחא דמחמיר בכ"מ בע"כ ס"ל הכא דמתנה לאו כמכר ואסור והתם דמתנה לאו כמכר הוי לקולא בע"כ אמר מתנה כמכר לחומרא לגזלן המוחזק וקנה הלוקח, וה"נ קשה אדרבינא דהא רבינא דמיקל בכ"מ בע"כ אמר הכא מתנה כמכר לקולא ושרי והתם דאי מתנה כמכר הוי חומרא לגזלן המוחזק וקנה לוקח בע"כ אמר התם מתנה לאו כמכר אלא כירושה דממילא ולא קני לוקח, והשת' קשיא דרב אחא אדרב אחא ודרבינא אדרבינא:

נחזור דרך דבריו להתבונן בשתי הסוגיות. במסכת מגילה – אם נגיד שמתנה כמכר אנחנו מקלים להתיר נתינת בית הכנסת במתנה, ואם נגיד שאינה כמכר הרי שאנחנו מחמירים. ובסידור השיטות לפי הכלל בחולין הנ"ל – **רבינא המיקל** – מתנה כמכר, **רב אחא המחמיר** – מתנה לאו כמכר.

במסכת בבא מציעא – אם נגיד שמוציאים מיד הגזלן – מתנה כמכר, ואם לא מוציאים – מתנה כירושה. לרמב"ם לפי הכסף משנה – שהלוקח הוא המוחזק – **רבינא המיקל** – מתנה כמכר, **ורב אחא המחמיר** – מתנה כירושה. לר"ח ולרשב"א, שהגזלן הוא המוחזק – **רבינא המיקל** – מתנה כירושה, **ורב אחא המחמיר** – מתנה כמכר.

אם כן, לרמב"ם ניחא, אבל לר"ח ולרשב"א – יש סתירה קשה מרב אחא לרב אחא, ומרבינא לרבינא, שלכל אחד מהם באחת הסוגיות מתנה כמכר ובשניה לא!:

תירוץ הרב זצ"ל באגרת ק"ג

באגרת קג, בתוך בירור ארוך בעניין תורת ארץ ישראל והיחס בין הבבלי והירושלמי, מביא הרב מספר דוגמאות לסברות מופשטות הרמוזות בגמרא שלא נכתבו בפירוש בחתימת התלמוד. אחת מהדוגמאות שם היא מסוגייתנו. כותב הרב:

...וישנן סברות מופשטות למכביר רמוזות בבבלי, שהן מסגנון הירושלמי. למשל, בב"מ (ט"ז) לענין מתנה כמכר, שסותר, ע"פ הכללים דחולין (צ"ג), להא דמגילה (כ"ו), כד' הטו"א, - רמוז דהמתנות יכולות להיות בעולם או ע"י השתדלות של המקבל או ע"י הטובה שמקבל הנותן, אפי' בלא כונה מהמקבל שע"ז יתן לו מתנה, וזה הוא משפט כללי בחכמת החברה ולא בודד על ענין פרטי, וממילא למ"ד דתלינן

¹⁶ טורי אבן, מסכת מגילה דף כו:

בהשתדלות של המקבל, אע"פ שהנותן לא נהנה ממנו, יהי גבי ביהכ"נ כירושה, דלא בא לידו דבר שיהי' כעין פדיון, וגבי גזלן כמכר, דטרח וארצי, ולמ"ד דתלינן בהנאה שמקבל הנותן אפילו בלא השתדלות מהמקבל, ממילא גבי ביהכ"נ יהי' כמכר וגבי גזלן כירושה, דמ"מ לא השתדל, ורמז בלשון דבב"מ אמר "טרח וארצי", ובמגילה - "הוה לי הנאה מיני".

מבאר הרב, דרך התבוננות במושג ה"מתנה" בעולם. שתי דרכים למציאות מתנה בעולם – על ידי השתדלות של המקבל, או על ידי הטובה שמקבל הנותן.

הקשבה
ללשון
חז"ל

מבטים אלו רמוזים בביטויים בסוגיות הגמרא – "טרח וארצי" – מצד השתדלות המקבל, ו"הוה ליה הנאה מיניה" – מצד הנאת הנותן.

ומכאן הבירור בסוגיות השונות.

אם מסתכלים על המתנה מצד השתדלות המקבל, הרי שלעניין בית כנסת – מתנה אינה כמכר, שהרי לא באנו מצד הנאת הנותן, ולעומת זאת לעניין הגזלן – טרח וארצי קמיה, ואם כן מתנה כמכר, שטרח כדי ליקום בהימנותיה.

במבט על מתנה מצד הנאת הנותן, לעניין בית כנסת יש במה לפדות את הקדושה, שיש הנאה לנותן, ועל כן מתנה כמכר, ואילו בגזלן לא באנו משום טרחת הגזלן אלא מצד הנאת נותן המתנה, ולכן מתנה כירושה ולא כמכר.

כללים
ופרטים

מסביר הרב - רב אחא ורבינא לא חלקו בשאלה אם מתנה כמכר או לא, אלא חלקו בעצם המבט על מושג המתנה בעולם, וכך עולים הדברים: **רב אחא מחמיר**, וסובר שמתנה היא מצד טרחת המקבל, ולכן בבית כנסת לא תועיל ובגזלן נוציא מידו, ואילו **רבינא מיקל** ורואה מתנה מצד הנאת הנותן, ולכן בבית כנסת היא מותרת, ובגזלן נשאיר בחזקתו.

קולא וחומרא במתנה

וכאן יש לשאול – האם יש קשר מהותי בין הסברא להביט על מתנה מצד הנותן לבין הכלל שרבינא מיקל, וכן – בין הסברא להביט על מתנה מצד המקבל לבין הכלל שרב אחא מחמיר?

או שמא יצא במקרה' כך – שההליכה למעשה לקולא מסתדרת לפי מבט זה, וההליכה למעשה לחומרא מסתדרת לפי המבט השני?

ונראה לעני"ד לומר שאכן הקשר מהותי.

יחס משפיע ומקבל מוזכר במקומות רבים אצל רבותינו, ומובא בספרים שהשפעה היא בחינת חסד, וקבלה היא בחינת דין¹⁷.

¹⁷ ונביא לשם הדוגמה:

לאור זאת ניתן לומר, שהמבט של קולא, מצד בחינת החסד, רואה את צד ההשפעה שבמתנה - בבחינת "חפץ הטוב להיטיב"¹⁸, והמבט של חומרא, מצד בחינת הדין, רואה את צד הקבלה שבמתנה. מתוך שורשים אלו, יורדות הדיעות למעשה בכל סוגיה כפי שראינו לעיל.

מובן שאלו ואלו דברי אלוקים חיים, ושני המבטים נכונים, אלא שהלכה היא לקולא. המבט היסודי יותר על המתנה הוא מצד החסד, ההשפעה. ונראה שהדבר נובע מההשפעה היסודית בעולם של ה' יתברך - כ"חפץ הטוב להיטיב" כנ"ל, מצד עצם ותכלית הבריאה¹⁹.

בחזרה לפשט הסוגיה בקידושין

נראה לעני"ד לומר שזהו הבירור העומד בלב פשט סוגייתנו בקידושין, ומאיר את הקשיים שבה בעי"ה. תפ"ז במ"ב

המציאות של מתנה על מנת להחזיר, מבודדת במושג המתנה מצב של נתינה בלבד ללא קבלה. הנותן - נותן, אך המתנה לא נשארת ביד המקבל. השאלה אם מתנה על מנת להחזיר שמה מתנה היא לכאורה אותה שאלה שעמדה במחלוקת רב אחא ורבינא - אם עיקר מושג המתנה הוא מצד הנותן [ואז שמה מתנה] או מצד המקבל [ולא שמה מתנה]²⁰.

ההווא אמינא בדברי רבא - יש לחלק ולבחון כל מתנה לגופה. במתנות שעיקר מגמתן היא הקבלה לא תועיל מתנה על מנת להחזיר, ובמתנות שעיקר מגמתן היא הנתינה - מתנה על מנת להחזיר תועיל.

על כן, במכר, קידושי אשה, ופדיון הבן, בהם נותן המתנה עושה זאת כדי לקבל דבר בתמורה [את החפץ הנקנה, את האשה או את בנו]²¹, לא תועיל מתנה על מנת להחזיר, ואילו בתרומה - שם יש נתינה בלבד ללא בקשת קבלה, תועיל מתנה על מנת להחזיר מדאורייתא, אלא שאסרו חכמים בגזירתם²².

אם הגמרא היתה מקשה כעת מדעת רבא באתרוג - לא היתה קושיה, שהרי גם באתרוג יש נתינה ללא מטרת קבלה אלא רק לשם סיוע לחברו לקיים מצוה, ועל כן שם מובן שאכן תועיל מתנה על מנת להחזיר.

ז"ה חלק ג דף יד: "בספרא דדכורא שריא חסד. (לך לך צ"ד) בספרא דנוקבא שריא דינא". ועוד בספר פרס רמונים - שער כג פרק כב: "והזכר סוד הרחמים מטה כלפי חסד, והנקבה סוד הדין כדפי' בזכור ושמו... ועוד רבים.

¹⁸ עיין ברמח"ל בדרך ה' חלק א' תחילת פרק ב', ודעת תבונות סימן יח, ועוד.

¹⁹ ויש להאריך בזה הרבה ואכמ"ל, תן לחכם ויחכם עוד.

²⁰ תשובה לשאלה ג' הנ"ל.

²¹ עיין בנוסח הגאונים בפדיון הבן - "מאי בעית טפי ברך בוכרך דין או חמש סילעי דמחייבת למיפרקיה בהו".

²² תשובה לשאלה א'.

משמעות הקושיה הראשונה בגמרא על דברי רבא – "מאי קסבר רבא אי קסבר מתנה על מנת להחזיר שמה מתנה אפילו כולהו נמי ואי קסבר לא שמה מתנה אפילו תרומה נמי לא" – הינה אמירה עקרונית של הגמרא – ההכרעה במתנה צריכה להיות עיקבית, ולא כל מקרה לגופו. או שיסוד המתנה הוא מצד הנותן – ותמיד תועיל מתנה על מנת להחזיר, או שהוא מצד המקבל – ותמיד לא תועיל.

רק לאחר הצבת עיקרון זה, מגיעה הקושיה השנייה מאתרוג – שם אנחנו רואים ששיטת רבא שמתנה על מנת להחזיר שמה מתנה, ולכן קשה מדוע לא תועיל במכר קידושין ופדיון הבן²³.

תשובת הגמרא היא שמתנה על מנת להחזיר שמה מתנה ומועילה תמיד, אלא שאי אפשר לקדש כך אשה משום שאין אשה נקנית בחליפין²⁴.

ולגבי השאלה - מה באמת אמר רבא? והרי בסוף הסוגיה, לאחר דברי רב אשי, אומר לו מר בריה דרב נחמיה – "הכי אמרינן משמיה דרבא כוותידך"!!

כותב בזה הריטב"א:

רב אשי לאו סברא דנפשיה בלחוד קאמר דא"כ אכתי תיקשי דרבא
אדרבא אלא רב אשי אמר דודאי כי איתמר דרבא הכי איתמר דבכלהו
קנה לבר מאשה אלא **ששמע השומע וטעה** והיינו דאמר ליה רב הונא
בר נחמיה הכי אמרי' משמיה דרבא כותך

ונראה לענ"ד, שיתכן לומר שטעות השומע אינה טעות גמורה, שבכל זאת נכתב כך בגמרא בהווא אמינא.

יתכן אולי לומר, שרבא אמר יסוד כללי שבאשה לא מועילה כזו מתנה, וחשב השומע שזה משום שהיא צריכה לקבל באופן גמור, ומכאן הרחיב את הדברים גם למכר ופדיון, ולא לתרומה כנ"ל, ולמסקנה – לרבא יש מבט כללי על כל מתנה שהיא מצד הנותן, ולכן תמיד מועילה מתנה על מנת להחזיר, אלא שבאשה לא תועיל מצד אחר²⁵.

²³ תשובה לשאלה ב'.

²⁴ ולא נכנסנו כעת לביור עניין זה, כנ"ל.

²⁵ תשובה לשאלה ד'.